

บันทึก

ศาสตราจารย์ นายแพทย์ ปัญจะ กุลพงษ์ กับ ประวัติ และพัฒนาการของการตรวจกรองฮีโมโกลบินอี

กุลณา พู่เจริญ*

เป็นที่ยอมรับกันทั่วไปแล้วว่าการตรวจกรองฮีโมโกลบินอี (Hb E) เป็นขั้นตอนสำคัญขั้นตอนหนึ่งของ การดำเนินงานตามแผนงานการควบคุมและป้องกันโรคเลือดจางธาลัสซีเมียในประเทศไทยที่จะละลายไม่ได้¹ เนื่องจาก Hb E เป็นฮีโมโกลบินผิดปกติที่มีอุบัติการณ์สูงมากในประเทศไทยและประเทศใกล้เคียงในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้² โดยเฉพาะอย่างยิ่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย มีอุบัติการณ์เฉลี่ยสูงถึงร้อยละ 30³ ซึ่ง Hb E นั้นนอกจากจะไม่เสถียรแล้วยังทำหน้าที่ได้ไม่สมบูรณ์ เนื่องจากเกิด abnormal splicing ยีน Hb E จึงถูกจัดให้เป็นปีศาจธาลัสซีเมียชนิดหนึ่งด้วย⁴ ผู้ที่มียีน Hb E ทั้งในภาวะเฮเทอโรไซโกทและโฮโมไซโกท จะไม่ทำให้เกิดโรคธาลัสซีเมียที่รุนแรง อาจมีอาการซีดบ้างเล็กน้อยในกรณีของโฮโมไซโกท แต่ในรายที่เป็นเฮเทอโรไซโกทแม้จะตรวจร่างกายโดยแพทย์ผู้เชี่ยวชาญก็ไม่สามารถแยกได้จากคนปกติต้องตรวจเลือดเท่านั้นจึงจะทราบได้ เมื่อผู้ที่มียีน Hb E ไปแต่งงานกับผู้ที่มียีนปีศาจธาลัสซีเมียก็จะมีโอกาสให้กำเนิดบุตรที่เป็นโรคธาลัสซีเมียชนิดรุนแรง คือ β -thalassemia/Hb E ได้⁵ ดังนั้นการตรวจเลือดเพื่อค้นหาผู้ที่มี

Hb E แฝงอยู่ในกลุ่มประชากรจึงเป็นขั้นตอนสำคัญของการควบคุมและป้องกันโรคธาลัสซีเมียชนิดรุนแรงในประเทศไทย

โดยทั่วไปการตรวจกรอง หมายถึง การตรวจเบื้องต้นด้วยวิธีการทดสอบที่ทำได้ง่าย สะดวก ไม่ยุ่งยากซับซ้อน ไม่จำเป็นต้องใช้เครื่องมือราคาแพง และที่สำคัญคือสามารถทำการตรวจได้พร้อมกันที่หลายตัวอย่างโดยให้ผลการตรวจที่มีค่าความไวและความจำเพาะสูง โดยเฉพาะค่าความไวและค่าการทำนายผลลบควรจะให้ใกล้เคียงร้อยละ 100 จึงจะเป็นการตรวจกรองที่ดีที่สุดเนื่องจากตามขั้นตอนของการดำเนินงานการตรวจกรองธาลัสซีเมียของไทยนั้นตัวอย่างที่ให้ผลลบจากการตรวจกรองจะถูกคัดออกไปทันทีเพื่อเป็นการคัดกรองคนปกติออกไป ส่วนผู้ที่ให้ผลการตรวจกรองเป็นบวกก็จะต้องมีขั้นตอนนำไปตรวจยืนยันด้วยวิธีมาตรฐานต่อไป⁶

การตรวจกรอง Hb E เริ่มจากการที่ Frischer H และคณะ⁷ ได้พบโดยบังเอิญว่าสาร 2,6-dichlorophenolindophenol (DCIP) สามารถออกซิไดซ์ (oxidize) Hb E ให้ตกตะกอนได้เนื่องจากโมเลกุลของ Hb E มีสายปีศาจโกลบินผิด

* รองศาสตราจารย์ ภาควิชาจุลทรรศน์คลินิก คณะเทคนิคการแพทย์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

ปกติที่เกิดจากการดออะมิโนในตำแหน่งที่ 26 เปลี่ยนจากกรดกลูตามิก (Glutamic acid) ไปเป็นไลซีน (Lysine) (Hb E : $\alpha_2\beta_2^{(Glu \rightarrow Lys)}$) เป็นผลให้หน่วยย่อยที่เกิดจากการรวมกันของสายอัลฟาโกลบินกับบีตาโกลบิน ($\alpha_2\beta_2$) ในโมเลกุลของ Hb E ไม่แข็งแรงและเผยหมู่ซัลไฟไฮดริลอิสระ (-SH) ออกมา จึงถูกออกซิไดซ์ด้วยสาร DCIP ได้ง่ายและเร็วกว่าฮีโมโกลบินชนิดอื่นในช่วงพีเอชเป็นกลางและดกตะกอนในสารละลาย หลังจากนั้นไม่นาน ศ.นพ.ปัญญาจะ กุลพงษ์ และคณะ⁸ ได้เป็นกลุ่มแรกของประเทศไทยที่ได้นำ DCIP มาใช้ในการตรวจ Hb E และ ฮีโมโกลบินไม่เสถียรอื่นที่มีหมู่ซัลไฟไฮดริลอิสระเช่นกัน คือ Hb H ซึ่งวิธีการตรวจที่ ศ.นพ.ปัญญาจะ กุลพงษ์ และคณะนำมาใช้นี้ต่อมาได้ถูกนำมาใช้อย่างแพร่หลายเพื่อการตรวจ Hb E⁹⁻¹² ครอบคลุมถึงปัจจุบัน และนับเป็นจุดเริ่มต้นที่ทำให้ผู้เขียนและคณะเกิดแนวความคิดที่จะพัฒนาการตรวจกรอง Hb E มาอย่างต่อเนื่องเนื่องจากผู้เขียนและคณะปฏิบัติงานอยู่ในพื้นที่ที่มีอุบัติการณ์ของ Hb E สูง ได้มีโอกาสใกล้ชิดกับผู้ปฏิบัติงานในพื้นที่ และมีโอกาสออกไปปฏิบัติงานเพื่อการวิจัยในพื้นที่เองเป็นบางครั้ง จึงได้รับทราบถึงปัญหาและเข้าใจปัญหาของผู้ปฏิบัติงานในพื้นที่ที่จะต้องทำการทดสอบกับตัวอย่างเลือดจำนวนมากๆ เป็นจำนวนหลายร้อยตัวอย่าง จึงได้พยายามพัฒนาโดยลดขั้นตอนการตรวจลง^{13,14} แต่ก็ยังพบว่า ปัญหาจากการอ่านผลโดยการดูตะกอน HbE ที่เกิดขึ้นด้วยตาเปล่าทำได้ยากเนื่องจากน้ำยามีสีเข้มและพบว่าเป็นปัญหาหลักที่ทำให้ผลการตรวจผิดพลาดได้ง่ายโดยเฉพาะอย่างยิ่งกับผู้ปฏิบัติงานที่ขาดประสบการณ์ในการฝึกฝนเพื่อการอ่านผล โดยเฉพาะทำให้เกิดผลลบปลอมได้ ขณะเดียวกันก็เกิดผลบวกปลอมได้มากถ้าไม่อ่านผลทันที ด้วยเหตุผลเหล่านี้ สุพรรณ พูเจริญ และคณะ¹⁵ จึงได้พัฒนาน้ำยา DCIP ขึ้นมาอีกขั้นตอนหนึ่งซึ่งเป็น

พัฒนาการล่าสุดที่มีในปัจจุบัน นอกเหนือจากการใช้หลักการของ แอนติบอดีในการตรวจซึ่งเป็นผลิตภัณฑ์จากต่างประเทศของบริษัท Isolab (Hb E card, Isolab Corporation) ที่มีราคาแพงมากและไม่เหมาะที่จะใช้ในการตรวจกรองประชาชนขนาดใหญ่ และการตรวจกรองด้วยวิธีไมโครคอลัมน์โครมาโตกราฟี (microcolumn chromatography) ซึ่งพัฒนาโดย ศ.นพ.ต่อพงษ์ สงวนเสริมศรีและคณะ¹⁶ ที่อาจมีข้อจำกัดในการเตรียมคอลัมน์เพื่อการประยุกต์ใช้ในวงกว้าง

การพัฒนาของ สุพรรณ พูเจริญ และคณะนี้ยังคงใช้ DCIP อยู่เหมือนเดิม แต่ปรับปรุงสูตรใหม่เพื่อให้เกิดปฏิกิริยาได้เร็วขึ้นโดยใช้เวลาเพียง 15 นาที และเพิ่มน้ำยาอีกหนึ่งตัวเพื่อหยุดปฏิกิริยาและเปลี่ยนสีของน้ำยาให้จางลงทำให้ตัดปัญหาในการอ่านผลเพราะน้ำยามีสีเข้มและเกิดผลบวกปลอมเมื่อตั้งทิ้งไว้ เรียกชื่อน้ำยาชุดใหม่นี้ว่า KKU-DCIP-Clear (Khon Kaen University -Dichlorophenolindophenol precipitation - Clear) เพื่อให้เกียรติแก่สถาบันที่คณะผู้วิจัยทำงานอยู่ โดยได้ทดลองใช้โดยคณะผู้วิจัย^{15,17} และส่งไปให้ผู้ปฏิบัติการในพื้นที่ได้ทดลองใช้ได้แก่ โรงพยาบาลอำเภอบึงกาฬ จังหวัดหนองคาย¹⁷ โรงพยาบาลจังหวัดยโสธร และโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ จำนวนรวม 436 ตัวอย่าง พบว่ามีค่าความไว ความจำเพาะ ค่าการทำนายผลลบ และค่าการทำนายผลบวก เท่ากับ ร้อยละ 100, 97.2, 100 และ 95.1 ตามลำดับ ซึ่งจะเห็นว่าน้ำยาชุดใหม่นี้มีความไวดีมาก ส่วนความจำเพาะนั้น พบว่ามีบางตัวอย่างที่ยังให้ผลบวกปลอมได้ ซึ่งก็จะให้ผลบวกปลอมกับวิธีดั้งเดิมด้วย คาดว่าอาจเกิดจากตัวอย่างนั้นได้รับยาที่มีคุณสมบัติที่จะเสริมฤทธิ์ของ DCIP อยู่ อย่างไรก็ตามการให้ผลบวกปลอมกรณีนี้จะได้รับการตรวจยืนยันด้วยวิธีมาตรฐานต่อไปซึ่งมีจำนวนไม่มากนัก เมื่อเทียบกับวิธีเดิมที่ไม่ได้หยุดปฏิกิริยาและเกิด

ผลบวกปลอมได้ถ้าตั้งทิ้งไว้ไม่อ่านผลทันที ซึ่งน้ำยาชุดใหม่นี้พบว่าเลือดที่เก็บไว้นานไม่เกิน 1 เดือนจะไม่มีผลต่อการทดสอบ แต่ถ้าเป็นเลือดเก่าเกิน 1 เดือนและมีการแตกของเม็ดเลือดแดง (hemolysis) จนหมดหรือเกือบหมด ผลการตรวจจะมีค่าความไว ความจำเพาะ ค่าการทำนายผลลบและค่าการทำนายผลบวกลดลง ดังเช่นที่คณะผู้วิจัยได้เคยทดสอบกับตัวอย่างเลือดของนักเรียนชั้นประถมศึกษาในเขตอำเภอเบ็ญกาฬจังหวัดหนองคายจำนวน 144 ตัวอย่าง พบว่ามีค่าความไว ความจำเพาะ ค่าการทำนายผลลบ และค่าการทำนายผลบวกเท่ากับร้อยละ 98.8, 93.6, 98.3 และ 95.2 ตามลำดับ โดยพบว่ามีตัวอย่างที่ให้ผลลบปลอม 1 ตัวอย่าง ซึ่งเป็นตัวอย่างเลือดผู้ป่วยโรค Hb H ที่มีภาวะเลือดจาง แต่ตัวอย่างที่มี Hb E ให้ผลบวกทุกราย

น้ำยาชุดใหม่นี้ในปัจจุบันยังไม่มีจำหน่าย เนื่องจากอยู่ในระหว่างการรับทุนสนับสนุนจากสำนักงาน กองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) เพื่อให้พัฒนาเป็นชุดน้ำยาสำเร็จรูปต้นแบบเพื่อนำไปสู่การผลิตเชิงพาณิชย์ต่อไป โดยขณะนี้อยู่ในขั้นตอนการส่งไปให้ทดลองใช้ในพื้นที่ที่ปฏิบัติงาน เพื่อขอคำแนะนำมาปรับปรุงให้ได้ชุดน้ำยาที่เหมาะสมกับผู้ใช้งาน สำหรับผู้สนใจที่ปฏิบัติงานในพื้นที่และมีความประสงค์จะขอทดลองใช้น้ำยาชุดใหม่นี้ติดต่อที่ ผศ.ดร.สุพรรณ พูเจริญ คณะเทคนิคการแพทย มหาวิทยาลัยขอนแก่น อ.เมือง จ.ขอนแก่น 40002 โทรศัพท์/โทรสาร (043) 347-482 e-mail : supan@kku1.kku.ac.th

ในโอกาสที่ ศ.นพ.ปัญญา ฤกษ์ ผู้ริเริ่มการตรวจ Hb E ด้วยเทคนิค DCIP ในประเทศไทย เกษียณอายุราชการ ผู้เขียนและ ผศ.ดร.สุพรรณ พูเจริญ ในฐานะศิษย์ของอาจารย์ ขออาราธนาคุณพระศรีรัตนตรัย จงดลบันดาลให้อาจารย์ ผู้อันเป็นที่เคารพรักของพวกเรา มีสุขภาพ พลานามัย

สมบูรณ์ ยั่งยืนนาน

เอกสารอ้างอิง

1. วิจารย์ พานิช. การป้องกันและควบคุมโรคธาลัสซีเมีย. ใน สุรพล อิศโรกรศีล บรรณาธิการ. โลหิตวิทยา. สมาคมโลหิตวิทยาแห่งประเทศไทย, สุภาวิชันการพิมพ์ กรุงเทพฯ 2534.
2. Flatz G. Hemoglobin E : distribution and population dynamics. Humangenetik 1967; 3: 189-234.
3. Fucharoen S, Winichagoon P. Hemoglobinopathies in Southeast Asia. Hemoglobin 1987; 11: 65-88.
4. สุพรรณ พูเจริญ. ฮีโมโกลบินอี. Thai Med Tech Letter (TMTL) 2540; 8: 21-9.
5. Weatherall DJ, Clegg JG. The Thalassemia Syndrome. 3rd ed, London, Blackwell Scientific Publication, 1983.
6. สุพรรณ พูเจริญ, กุลพงษ์ พูเจริญ. ธาลัสซีเมียและพาหะ : การตรวจวินิจฉัยทางห้องปฏิบัติการ. Current Practice in Hematology 1997. ใน ธานินทร์ อินทรกำธรชัย บรรณาธิการ. การประชุมโลหิตวิทยากลางปี สมาคมโลหิตวิทยาแห่งประเทศไทย 18-19 สิงหาคม 2540 คณะแพทยศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.
7. Frischer H, Bowman J. Hemoglobin E, an oxidatively unstable mutation. J Lab Clin Med 1975; 85: 531-9.
8. Kulapongs P, Sanguansermisri T, Mertz G, Tawarat S. Dichlorophenolindophenol (DCIP) precipitation test : a new screening test of Hb E and Hb H. J Pediatric Soc Thai 1976; 15: 1-7.

9. ยุพิน ใจแปง, กุลนภา พูเจริญ, เกรียงไกร กิจเจริญ, ญัฐยา แซ่อึ้ง, กนกวรรณ แสนไชยสุริยา. การทดสอบทางห้องปฏิบัติการแบบง่ายเพื่อการตรวจกรองธาลัสซีเมียและฮีโมโกลบินผิดปกติ. วารสารเทคนิคการแพทย์และกายภาพบำบัด 2537; 5: 131-7.
10. กัลยาณี ดันศฤงฆาร, ปิยลัมพร ทะวานนท์, อรัญญา กิตติกัลยาวงศ์, ฉวีวรรณ อิ่มพันธ์. วิธีตรวจกรองโรคและพาหะธาลัสซีเมียโดย Dichlorophenol indophenol precipitation (DCIP). วารสารวิจัยวิทยาศาสตร์การแพทย์ 2538; 9: 89-95.
11. ประวีตร ฤทธิ์เจริญวัฒน์. การตรวจเลือดเพื่อวินิจฉัยโรคเลือดจางธาลัสซีเมียในโรงพยาบาลจังหวัดมหาสารคามและโรงพยาบาลชุมชน. การประชุมสัมมนาวิชาการเรื่อง การควบคุมและป้องกันโรคธาลัสซีเมีย ครั้งที่ 4 คณะแพทยศาสตร์มหาวิทยาลัยขอนแก่น 21-22 พฤศจิกายน 2539.
12. Pengkliang C, Tasanakul T, Sapchatura M, *et al.* The effectiveness in screening test of thalassemia carriers in Phattalung provincial hospital. การประชุมสัมมนาวิชาการเรื่อง การควบคุมและป้องกันโรคธาลัสซีเมีย ครั้งที่ 4 คณะแพทยศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น 21-22 พฤศจิกายน 2539.
13. กติกา ภวภูตานนท์, วิษย์ศักดิ์ สุขสะอาด, กนกวรรณ แสนไชยสุริยา, และคณะ. การตรวจกรองฮีโมโกลบินอีโดยการตกตะกอนด้วยสตีซีไอพีในกลุ่มประชากรที่ไม่ชีด. วารสารเทคนิคการแพทย์และกายภาพบำบัด 2536; 5: 139-43.
14. กนกวรรณ แสนไชยสุริยา, ญัฐยา แซ่อึ้ง, กรรณิการ์ กั้วหา, กุลนภา พูเจริญ. การทดสอบกรองเพื่อวินิจฉัยฮีโมโกลบินอีโดยการตกตะกอนด้วยไดคลอโรฟีนอลอินโดฟีนอลที่อุณหภูมิห้อง. วารสารเทคนิคการแพทย์และกายภาพบำบัด 2538; 7: 131-7.
15. สุพรรณ พูเจริญ, ญัฐยา แซ่อึ้ง, กนกวรรณ แสนไชยสุริยา, เกรียงไกร กิจเจริญ, กุลนภา พูเจริญ. KKU-DCIP-Clear : ชุดน้ำยาตรวจกรองฮีโมโกลบินอีอย่างง่ายและรวดเร็ว. การประชุมสัมมนาวิชาการ เรื่อง การควบคุมและป้องกันโรคธาลัสซีเมียครั้งที่ 4 คณะแพทยศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น 21-22 พฤศจิกายน 2539.
16. ต่อพงษ์ สงวนเสริมศรี, อารีรัตน์ ปัญญาเขียว, กวี ไชยศิริ, ศิราภรณ์ สวัสดิ์ดิ্বর. Hb E trait screening. การประชุมสัมมนาวิชาการ เรื่อง การควบคุมและป้องกันโรคธาลัสซีเมีย ครั้งที่ 4 คณะแพทยศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น 21-22 พฤศจิกายน 2539.
17. กนกวรรณ แสนไชยสุริยา, สมศักดิ์ กิตติศรีวรรณ, กุลนภา พูเจริญ, ญัฐยา แซ่อึ้ง, เกรียงไกร กิจเจริญ, สุพรรณ พูเจริญ. การตรวจกรอง Hb E ในพื้นที่ด้วยชุดน้ำยาตรวจกรอง KKU-DCIP Clear. บทคัดย่อ นำเสนอในที่ประชุมวิชาการทางเทคนิคการแพทย์ ครั้งที่ 21, 14-16 พฤษภาคม 2540 ณ โรงแรมเซ็นทรัลพลาซ่า กรุงเทพฯ.